

סוד דו פרצופין כמפתח להבנת סודות הרמב"ן

אלעד נבו

ראשי פרקים:
פתיחה
עשר הספירות
קטרוג הלבנה והשפעתו
קיצוץ בנטיעות
סיכום

פתיחה

הרוצה להיכנס בשערי התורה יעבור במהרה בהיכלות יצירתו של ר' משה בן נחמן, רמב"ן. פירושו על התורה והתלמוד הן מאבני היסוד של המחשבה היהודית, וכדי להבינם לעומק יש לעמוד גם על היסודות הקבליים של תורתו. פירושו של הרמב"ן על התורה משלב בין הבנה על דרך הפשט לפירוש על דרך הסוד. אלא שלרוב רמב"ן רק רומז על הסודות המוסתרים בפסוקים, ועל כן קמה מסורת של פרשנות לסודות הרמב"ן. ספר 'מאירת עינים' לר' יצחק דמן עכו (ריד"ע) הוא אחד מהספרים החשובים בסוגה זו.

ר' יצחק נולד בעכו, העיר בה סיים רמב"ן את חייו, ויש המניחים כי זכה גם לפגוש אותו בחייו ולשמוע ממנו דברי תורה.¹ בחיפושו אחר מסורות קבליות נדד ר' יצחק עד איטליה וספרד, ובספרו 'מאירת עינים' הוא מביא מסורות רבות מהקבלה הספרדית.

במאמר זה נתמקד בסוגיה יסודית בספר השוורת את כל פירושו של ריד"ע, ומתוך כך גם את הבנת פירושו של הרמב"ן בסוגית 'דו פרצופין', המבטאת את היחס שבין מידת התפארת למידת המלכות. יש להעיר כי לכל מי שילמד בספר עצמו לא יהיה

1 חביבה פדיה, הרמב"ן – התעלות: זמן מחזורי וטקסט קודש, עם עובד, 2003, עמ' 103.

צורך במאמר זה, שכן הדברים שם ברורים ומבוררים, אלא שלצערנו תחום מחשבה זה לא זוכה לעיסוק רב בעולם הישיבות, על כן יש צורך במאמר פשוט זה. בתחום המחקר, לעומת זאת, העיסוק ביצירתו של ר' יצחק פורה וספרים רבים עוסקים בנושא.² אנו תקווה כי יהיה במאמרנו תועלת למבקשים לבוא בסודותיו של הרמב"ן.

עשר הספירות

בטרם נעסוק בסוגיה המרכזית, נקדים כמה מילים על עשר הספירות בכלל ועל ספירות מלכות ותפארת בפרט. על עשר הספירות כותב ריד"ע כי "יש לך לדעת שהעולם ומלואו תלוי בעשר ספירות ומתקיים עליהם, וצריכים אנחנו להתבונן בזה כי הכל נמשך ומתפשט משם מסיבה לסיבה ומעניין לעניין, והכל מעילת העילות וסיבת כל הסיבות ית' וית".³ הבורא מקיים את העולם ומשפיע עליו באמצעות עשר הספירות. איתן נברא העולם, כפי שמעיד ריד"ע, "כי בעשר ספירות נבראו השמיים והארץ" (בשלח, עמ' קכז), כאשר כל יום מימי הבריאה מושפע מאחת הספירות. מטרת האדם בעולם זה היא לייחד את הספירות זו עם זו, "עיקר האמונה התמימה הודאית השלמה היא בע"ס [עשר ספירות] זו לזו וכולן באין סוף, ושלא יחשוב האדם בהם שום מחשבת צד קצוץ ופירוד" (ואתחנן, עמ' עבר).

עשר הספירות מחולקות לשלושה טורים של קווים, המהווים את עץ הספירות – קו ימני הקשור במידת החסד, קו שמאלי הקשור במידת הדין וקו אמצעי המאחד בין שני הטורים, בו נכללות הספירות כתר/דעת, תפארת, יסוד ומלכות. יש לציין כי בתקופתם של רמב"ן וריד"ע חלק מהספירות כונו בשמות אחרים מאלה שאנו רגילים בהם כיום. למשל, ספירת בינה נקראה תשובה; ספירת החסד נקראה גדולה וספירת הדין פחד וספירת מלכת נודעה כעטרה/עטרת.

הקו האמצעי מגמתו אם כן לאחד את שני הקווים ההופכיים. מידת התפארת מאחדת את החסד והדין; היסוד את הנצח וההוד; והמלכות את כולן יחד. ספירת התפארת מוגדרת על ידי ריד"ע כ"עיקר העולם, והעולם הוא הבנין כלו, ובידה הזאת כלול

2 ראה יוסף דן, תולדות תורת הסוד העברית – ימי הביניים, כרך יב, מרכז זלמן שזר; צחי וייס, קיצוץ בנטיעות – עבודת השכינה בעולמה של ספרות הקבלה המוקדמת, מאגנס, 2015, עמ' 65-60; וכן ספרה המקיף של פרופ' פדיה המוזכר בהערה הקודמת.

3 ר' יצחק דמן עכו, מאירת עינים, עם פירוש הרב חיים ארי' ערלאנגער, ירושלים, תשע"ה, עמ' קצט. הרב ערלאנגער זצ"ל ראוי לכל מילה של שבח על מהדורה זו המלווה בהקדמות ובביאורים מאירי עיניים.

הראש עם הגוף".⁴ כלומר, היא המידה שמחברת בין המידות העליונות – כתר, חכמה ובינה, המכונות כאן 'ראש', לבין המידות התחתונות, המכונות כאן 'גוף'. היא מכונה גם 'אספקלריא מאירה' ועל ידה התנבא משה וניתנה תורה שבכתב.⁵ לעומתה, ספירת המלכות נקראת 'אספקלריא שאינה מאירה' וקשורה לשכינה, לכנסת ישראל ולתורה שבעל פה. ספירת המלכות היא אחרונת הספירות והיא זו שמשפיעה על העולם הארצי. במהותה היא כוללת את כל שאר המידות והיא תלויה בהם, שכן אין לה מעצמה דבר. כפי שנראה במאמר זה, יחוד שתי מידות אלה יחד הוא מטרת האדם והעולם.

קטרוג הלבנה והשפעתו

את עיוננו נתחיל בדברי הרמב"ן בפרשת בראשית על בריאת המאורות ביום הרביעי, שם הוא דן בגניזת האור שנברא ביום ראשון:⁶

דעת רבותינו המזכירים "גניזה" על האור הראשון אבל לדעתם האור הראשון שימש שלשה ימים וברביעי נאצל ממנו ונעשו בו אז ממנו שני המאורות האלה... כי לפי שלא היה העולם הזה ראוי להשתמש באור ההוא בלי אמצעות גנוז לצדיקים לעולם הבא... והיכן היא נגנזה והיכן היא מתוקנת לצדיקים לעתיד לבא שנאמר (ישעיהו ל כו) וְהָיָה אֹרֶן הַלְּבָנָה כְּאֹרֶן הַחֲמָה וְאֹרֶן הַחֲמָה יְהִי שְׁבַעֲתַיִם כְּאֹרֶן שְׁבַעֲתַיִם הַיָּמִים... ואם תוכל לדעת כוונתם באמרם בברכת הלבנה "עטרת תפארת לעמוסי בטן" תדע סוד האור הראשון והגניזה וההבדלה שאמר הבדילו לו וסוד שני המלכים המשתמשים בכתר אחד כאשר בסוף שיהיה אור הַלְּבָנָה כְּאֹרֶן הַחֲמָה אחר שיהיה אור הַחֲמָה שְׁבַעֲתַיִם.

האור הגנוז לצדיקים בעולם הבא הוא בוודאי סוד שקשה לאדם מן השורה להבין. אך הרמב"ן פותח פתח וקושר עניין זה לסוד שני המלכים המשתמשים בכתר אחד, הם החמה והלבנה, כפי שמובא במדרש המספר על קטרוג הלבנה:⁷

רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב: "ויעש א-לוקים את שני המאורות הגדולים" וכתיב: "את המאור הגדול... ואת המאור הקטן". אמרה ירח לפני הקב"ה: רבש"ע, אפשר

4 שם, הקדמת דרכי הקבלה, עמ' ה.

5 מאירת עינים מרחיב על עניין זה במקומות רבים, למשל בפרשות בלק ואתחנן. לעומתה, ספירת המלכות נקראת 'אספקלריא שאינה מאירה', ועל ידה התנבאו שאר נביאים.

6 רמב"ן על התורה, בראשית א, יד, ד"ה "לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה".

7 חולין ס, ב.

לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה: לכי ומעטי את עצמך! אמרה לפניו: רבש"ע, הואיל ואמרתי לפניך דבר הגון, אמעיט את עצמי? אמר לה: לכי ומשלי ביום ובלילה, אמרה ליה: מאי רבותיה, דשרגא בטיהרא מאי אהני? ... חזייה דלא קא מיתבא דעתה, אמר הקב"ה: הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח! והיינו דאמר ר"ש בן לקיש: מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו "לה" - אמר הקב"ה: שעיר זה יהא כפרה על שמיעטתי את הירח.

רבי שמעון בן פזי דורש את סיפור קטרוג הלבנה בעקבות קושי בפסוקים - מחד כתוב שנבראו המאורות הגדולים, ומיד אחר כך מוזכרים המאור הגדול והקטן. מה קרה אם כן בדרך? רבי שמעון מסביר כי תחילה נבראו שני מאורות שווים בגודלם, אך לאחר שהלבנה התלוננה על כך החליט הבורא למעט אותה. ניתן להסביר מדרש זה בדרך הטבע - אור החמה גדול מאור הלבנה, שאורה הינו רק שיקוף של אור החמה. אך רמב"ן רומז לנו שטמון כאן סוד גדול. את הכלים להבנת סוד זה פורש לנו ר' יצחק דמן עכו ב'הקדמת דרכי הקבלה' שמובאת בתחילת ספרו, שם הוא מסביר מדרש זה על היחסים שבין ספירת התפארת למלכות:⁸

זהו שנקראו הת"ת והעט' דו פרצופין, שמתחילה נאצלו מהתשובה [ספירת בינה] ד"פ מקבלין בשוה, ועוונות ישראל גרמו להיות בגלות וע"כ צריכין להביא כפרה, וענין זה היה ענין הקטרוג, וזהו סודו על פי אשר קיבלתי.

קטרוג הלבנה על פי ריד"ע הוא משל ליחסים שבין הספירות תפארת ומלכות. ריד"ע מכנה את מידת התפארת - "ת"ת", ואת מידת המלכות - עט', עטרה או עטרת. תחילה נאצלו הן כשוות ערך, אך לאחר שהלבנה, כלומר מידת המלכות, קטרגה על מצב יחסים זה, הורדה היא ממדרגתה. כך נוצר מצב שמידת התפארת היא זו שמבטאת את עולם הרוח, האידיאלי, הרוחני, בעוד מידת המלכות היא המידה האחרונה, הנמוכה ביותר, המסיימת את תהליך השתלשלות ההאצלה וקושרת אותו אל העולם החומרי.⁹ ריד"ע ממשיך בהסברו:

וכן כאשר קטרגה העט' על הת"ת שלא ישתמשו שני מלכים בכתר אחד הייתה דורשת לעצמה ונתמעט אורה שנעשית איספקלריא שאינה מאירה, כי התשובה

8 מאירת עינים, הקדמת דרכי הקבלה, עמ' כב.

9 מידת המלכות, העט', כוללת את כל המידות יחד: "גם נקראה שכניה שהוא מקום משכן לכל האצילות העליונות כי היא כלולה מכולן" (שם, חיי שרה, עמ' עד). השפע שבה נובע מייחוד עם התפארת, בוכות מעשיהם של ישראל: "כל זמן שישראל עושין רצונו של מקום תופשים השכינה והשכינה מתעלה ומתברכת... מצד מעשיהם הטובים מתפארת בכח הת"ת, זה שאמר הכתוב (ישעיהו מט) ישראל אשר בך אתפאר" (תצוה, עמ' קסב).

[מידת בינה] שהוא הקב"ה אמר לה לכי ומיעטי את עצמך וזהו סוד ההבדלה והגניזה שאמר הבדילו לי (חגיגה יב) עמד וגנוז לצדיקים לעתיד לבא, ועל זה האור הגנוז אמרו רז"ל (ברכות יז) וצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה.

אם כן האור שגננו לצדיקים לעולם הבא הוא האור המקורי של ספירת המלכות, אשר היה שווה למדרגת ספירת התפארת. לכן נאמר בגמרא 'צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם', בראשם העטרת המקורית, היא מידת המלכות, כפי שהייתה במקורה בבריאת העולם. אך עדיין יש להבין – מהו המצב הזה בו התפארת והמלכות היו שוות? מדוע היה צורך בשתי מידות בעלות תפקיד זהה? על כך מסביר ריד"ע:

החמה פועלת ברחמים והלבנה הייתה מסייעת באותה פעולה הרחמים, ולכן אמרה הלבנה אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד וכשיקבלו בשוב ממקום אחד ושלא יפעלו שניהם כי אם פעולה אחת אין צורך הלבנה בזה, כי די בחמה שהוא מלך אחד לפעולה זו... ואמרה לה לכי ומיעטי עצמך, זה הוא מיעוט כי מתחילה הייתה פועלת ומסייעת למדת הרחמים, ועתה נתמעטה ממדת הרחמים ונעשית דין... ומחמת אותו המיעוט שחזרה לדין אתם צריכים כפרה להיות תמיד כלולה משפע מעלה שפע הרחמים.

בטרם קטרוג הלבנה הן התפארת והן המלכות השפיעו על העולם רחמים, אך לאחר קטרוג הלבנה החלה מידת המלכות לקבל את שפעה ממידת הדין. מעתה והלאה על האדם לתקן את קלקול זה ולהפוך את הדין שבמידת המלכות לרחמים. כפי שנראה בהמשך, המצוות בכלל, והקורבנות והתפילות בפרט, הם אלה המסוגלים לכך.

כעת ברורים לנו דברי הרמב"ן "לדעת כוונתם באמרם בברכת הלבנה 'עטרת תפארת לעמוסי בטן';" בברכת הלבנה מוזכרות שתי המידות – העטרת והתפארת, ועל האדם מוטלת המשימה להשיב את האור הגנוז לקדמותו, להשוות שוב בין מידת המלכות לתפארת, על ידי פועלו ומצוותיו.

אדם וחיה בסוד דו פרצופין

חמה ולבנה, תפארת ומלכות, נבראו אם כן דו פרצופין. אך לא רק הם, גם אדם הראשון – "אמר רבי ירמיה בן אלעזר דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר (תהלים קל"ט) אחור וקדם צרתני" (ברכות סא, א; עירובין יח, א). על פי המדרש אדם וחיה נבראו כישות אחת המחוברת זה אל זה בגב. בשלב

הבא התבצעה נסירה אשר אפשרה לכל אחד מהם לקבל ישות עצמאית. ואכן לפי ריד"ע שני הסיפורים, של הלבנה והחמה ואדם וחוה, קשורים זה בזה: ¹⁰

והנה הסתכל באדם הראשון האיך נברא דו פרצופין עורף כנגד עורף שוים בכח ובפועל אחד ממש, ואחרי כן ויקח אחת מצלעותיו מסטרותיו, כלומ' אחד מחלקיו, זהו אחר וקדם צרתני, שעשית צורת אחורי' וצורת פני' שוים, ואח"כ ותשת עלי כפך ומאחד נעשו שנים, ואע"פ שהם שנים אחד הם, שנ' (בראשית ב) והיו לבשר אחד, והשגחתו תמיד בה והשגחתה תמיד בו (ברכות כד).

כפי שהחמה והלבנה נבראו שווים כך אדם וחוה, אך כמו הזוג הראשון גם הם הופרדו. מציאות זו מבטאת זיקה עמוקה בין שני המקרים: ¹¹

וסוד נחש הקדמוני הוא המקטרג ויצר הרע ממידת הפחד [דין], והוא פתה חוה והשיא אותה עצה, כי בעשותה עצתו היא תמשול במידתו בו באדם, ומכאן יובן סוד המשל על הלבנה שקטרגה והייתה דורשת לעצמה כמו הלבנה וחמה, ונהפך הדבר שאמר לה והוא ימשול בך.

הליכתה של חוה אחר הנחש הכניסה את מידת הדין לחיי האדם, וכפי שעל ידי קטרוג הלבנה התחילה היא לקבל השפעה ממידת הדין, כך בעקבות חטאם החלו חיי אדם וחוה לקבל השפעה בעיקר ממידת הדין. זו הייתה מטרתו של הנחש. ריד"ע ממשיך ומסביר כי חטא זה גרם גם הבנה קלוקלת של היחסים בין המידות, כלומר בין האידיאל למעשה: "ואדם כשראה העט' היא מפרנסת כל העולם והנהגת הכל על ידה, נמשך אחריה לבדה וקצץ בנטיעות וע"כ נטרד, ואח"כ עשה והקריב קרבן שור פר כי הקרבן מקריב הכוחות, וע"י קרבן זה ייחד הכוחות ד"פ". בעקבות החטא חשב אדם כי עיקר הנהגת העולם הוא ממידת המלכות, כלומר מהצד המעשי והנמוך ביותר, ובכך ניתק את צורת העולם האידיאלית ממנו, מה שמכונה "קיצוץ בנטיעות". בהמשך נראה כי נקודה זו חוזרת רבות לאורך פירוש המעשה, ולמעשה לאורך ההיסטוריה המקראית כולה. כדי לתקן את הקיצוץ הקריב אדם קרבן אשר גם לייחוד דו פרצופין, לחיבור מחודש בין שתי המידות.

זרח ופרץ

כפי שראינו, הזיקה בין הספירות מלכות ותפארת הן מהסוגיות היסודיות שהעולם תלוי בהן. סוגיה זו מתגלגלת בסיפורים רבים שמופיעים במקרא, כפי שנראה

10 שם, עמ' כד.

11 שם, בראשית, עמ' מד.

בהמשך המאמר. בפירושו להולדתם של פרץ וזרח, בניהם של תמר ויהודה, מפרט ריד"ע סוד גדול על שתי הספירות בהן אנו עוסקים:¹²

כי זרח רומז לת' שהוא זרח תמיד על העט' כמו שידעת שהת"ת איספקלריא המאירה, ושאינה מאירה ממנה מאירה, כי הלבנה מכח החמה מקבלה אורה וזהו ויתן יד, שזרח נתן היד הגדולה... וע"כ נולדו תאומים רמז לד"פ, א"כ כיון שאנו רואים שזרח הוא זרח תמיד ונותן אורה לפרץ איך יהיה פרץ הבכור.

תמר הרה ונושאת תאומים. בלידתה המיילדת קושרת חוט על ידו של התינוק הראשון, אך לבסוף התינוק ללא החוט הוא זה שפורץ דרכו ונולד ראשון, "מה פִּרְצָתָ עֲלֶיךָ פֶּרֶץ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ פֶּרֶץ" (בראשית לח, כט). ריד"ע מסביר שאכן מי שהיה אמור להיות הבכור, זרח, קשור למידה העליונה יותר – תפארת, והיא זו אשר משפיעה על המידה התחתונה, מלכות, הקשורה לפרץ. אך מה אם כן מסמל התהליך המורכב זה של הוצאת היד ופריצת פרץ?

דע כי ענין זה רומז סוד נשגב ונעלם, כי בא לרמוז לנו שאע"פ שזרח גדול במעלה, פרץ גדול בקדמות קודם לזרח בזמן, כמו שאמרו מקצת המקובלים שהעט' קדמה לת"ת... א"כ הת"ת קדמה לעט' במעלה ואורה, אבל העט' קדמה לת"ת במחשבה כי העט' היא סוף הנאצלים והוא ראשון לכל הנבראים, ועיקר כוונת האצילות והתפשטות הבניין מאין סוף היה הכל על כוונת העט'.

סיפורם של זרח ופרץ רומז סוד גדול – אמנם זרח שהוציא ידו ראשון גדול במעלה, כמידת התפארת, אלא שבעצם פרץ הוא הבכור האמיתי, שכן מידת המלכות קדמה במחשבה, והיא אשר למענה נברא העולם. כפי שישראל קדמו במחשבה לבריאת העולם, כך גם מידת המלכות ופרץ, המהווה חלק משושלתו של משיח ישראל. "ועיקר כוונת התפשטות העט' מהבניין לצורך ישראל, א"כ נמצא שישראל שהיו אחרונים במעשה היו ראשונים במחשבה". מידת התפארת אורה גדול, והוא משפיע על העולם שפע וברכה, אך מהותה הראשונית והעמוקה של ההשפעה על העולם היא של מידת המלכות, שמשפיעה על העולם הארצי והמעשי, שישראל הם הביטוי החשוב ביותר שלו.

קיצוץ בנטיעות

אם כן הסיפור שמספרת הבריאה, כמו גם מהלך ההיסטוריה, הוא סיפור של ניתוק בין אידיאל למעשה, בין חזון למציאות. כפי שראינו, בעקבות היפרדות המלכות והתפארת, התבלבל אדם הראשון והקדיש את עבודתו למידה הנמוכה יותר. ריד"ע מכנה מעשה זה 'קיצוץ בנטיעות', ולאורך כל חיבורו הוא מפרש מעשים רבים על דרך זו. כך למשל הוא מסביר את חטא דור הפלגה, שבנו מגדל וראשו בשמיים: "אנשי הפלגה לא חטאו אלא בת"ת שלקחו העט' לבדה לעובדה ולהאמין בה וקצצו בנטיעות במחשבתם" [(מאירת עינים בראשית, עמ' נב) בניית המגדל הייתה ניסיון לכוון עולם שמבוסס אך ורק על מידת המלכות, על הארציות המנותקת מאידיאל עליון: ¹³

ודור הפלגה לקחו להם העט' בלבד 'וקצצו בנטיעות' וחשבו לבנות מגדל עד כסא השכינה, ועלה בלבם שיהיה המגדל מיוחד לעט', ולא יצטרכו לזולתה, ופסקה מחשבותם מן ת"ת, וע"כ נקצצו ונפרדו כי שלם להם הקב"ה מדה כנגד מדה.

אנשי הפלגה רצו יחסים רק עם השכינה, ולא עם שום דבר מעבר לה. הקב"ה שילם להם מידה כנגד מידה – כפי שהם הפרידו מידת התפארת מהמלכות, כך הפריד אותם אחד מהשני. במסורת נוספת שמביא ריד"ע מספרו של רבי שם טוב אבן גאון, 'כתר שם טוב', הוא מסביר כי היו "קוצצין בנטיעות שלא ינתנו ביד מזל וכוכב ודבר אחר אלא להתנהג בזאת". דור הפלגה פחדו מהלא נודע, מההשפעה העליונה שמעבר להשגתם. הם רצו אך ורק את הנהגת השכינה הארצית, ולא דבר מעבר לכך.

מקור המושג 'קיצוץ בנטיעות' הינו בסיפורו של אלישע בן אבויה, המכונה אחר, שמופיע במסכת חגיגה יד, ב. הגמרא מספרת על ארבעה שנכנסו לפרדס, ביניהם 'אחר' שקיצץ בנטיעות. הגמרא מספרת מה הוביל אותו לכך:

אחר קיצץ בנטיעות. עליו הכתוב אומר (קהלת ה, ה) אל תתן את פיך לחטיא את בשרך. מאי היא חזא? מיטטרון דאתיהבא ליה רשותא למיתב למיכתב זכוותא דישראל. אמר גמירא דלמעלה לא הוי לא ישיבה ולא תחרות ולא עורף ולא עיפוי, שמא חס ושלום ב' רשויות.

'אחר' ראה במרומים את המלאך מטטרון כותב זכויותיהם של ישראל בעודו יושב, ומתוך כך הסיק כי ישנן שתי רשויות א-להיות. זוהי המשמעות של המושג 'קיצוץ

בנטיעות' – לקיחת דבר אחד והפיכתו לשני חלקים; ניתוק דבר משורשו. ריד"ע מתייחס ב'מאירת עינים' לחטאו של אלישע בן אבויה ומבאר את מהות קיצוץ הנטיעות. בפרשת משפטים הוא חוזר כמה פעמים על כך שהמלאך מטטרון רומז למידת העטרת, המלכות, וכותב כי "מה שקבלתי על מטטרון דע כי רוב חטא חכמים והרושם שלהם והעונש הבא עליהם הוא מחמת העט' מפני מחשבותם בה שלא בדרך האמת והיושר". שם נעוץ חטאו הגדול של אחר, ומשם מתחילים גם חטאים אחרים של חכמים – בהתמקדות יתרה בארציות של המלכות. "רוב החוטאים מקצצים אינם אלא בעט', מפני שהנהגת העולם הנגלה הזה על פה, והעט' הוא עולם הנגלה" (שם, בשלב, עמ' קה).¹⁴

בהמשך הוא מסביר כי קיצוץ הנטיעות של אחר היה "פירוד העט' מן הצדי"ק", היא מידת יסוד שמחברת בין מידות התפארת והמלכות.

כעת מספר ריד"ע מה עבר בראשו של אחר:

חטאו של אלישע היה פירוט העט' מן הצדי"ק, וזהו שהזכירו עליו שקיצץ בנטיעות, רצה להבין העולם הגדול מהעולם הקטן, הבניין העליון מהבניין הקטן, כדרך שאמר הכתוב (איוב יט) ומבשרי אחזה א-לוה... והקב"ה ית' ברא האדם שהוא עיקר העולם השפל על צורת העולם העליון... וכשראה אחר שאין בבניין התחתון שום דבר לפי מחשבתו כנגד העט', גם ראה שהנהגת העולם השפל על פיה, אמר שמא ח"ו יש שתי רשויות למעלה, והפריד במחשבתו וקצץ, כי כל המפריד אחד מ' [עשרת הספירות] הרי הוא כמקצץ בנטיעות, השם ברחמיו יצילנו ויציל כל עמו ישראל מעבור רצונו.

לפי הסבר זה ראה אחר שלכל ספירה יש הקבלה בגוף האדם – כתר למוח, חין לחכמה, לשון לבונה, וכן הלאה, אך רק למידת המלכות לא מצא איבר מקביל באדם, על כן קיצץ בנטיעות. בעקבות כך מציעה ריד"ע כמה הצעות לאיבר המתאים למידת המלכות – א. לב האדם ב. שהיא כוללת את כל הגוף. ג. העטרת של איבר הברית רומז לה. לפי הסבר השני, שמידת המלכות כוללת הכול, הוא מסביר גם

14 דוגמא לכך ניתן למצוא בהגותו של הפילוסוף היהודי ברוך שפינוזה, אשר טען כי הא-להים והטבע אחד הם. זוהי דוגמא מובהקת לקיצוץ בנטיעות – הפרדת המלכות מהתפארת. להרחבה ראה מאמר 'דעת א-להים' לרב קוק, בתוך קובץ 'אדר היקר', עמ' קלד: "ההשקחה של האידיאלים האלהיים מוכרחת היא להגביר שנאה לישראל... יד' ד' הייתה על ראשי העדה האמשטרדמית או להוציא מהכלל את מי שחשב להשכיח את האידיאליות של הקריאה בשם ד', ע"י הקריאה המהממת לעצמיות, שאין עמה לא עז ולא ענוה, לא קדושה ולא שמחה, לא טהרה ולא חיים של חפץ לפעולת אמת, בקציצת הנטיעות האידיאליות, שהיא באמת רק קריאה לאל נכר, אל אחר, והכשר גדול לבסוף להתרוקנות המחשבה".

את החובה שלא לקצץ בנטיעות – "שתייחד ותכלול בה הכל, ולא תקחנה בעצמה לבדה במחשבותיך ולא תהיה מקצץ בנטיעות, שאם תעשה תגרום לה להיותה נעזבת מהשם הגדול לפי שבמחשבה אחת אתה מימר בה".

חטא נדב ואביהוא

פרק נוסף בהיסטוריה המקראית שנקשר לסוגית הקיצוץ בנטיעות הוא חטאם של נדב ואביהוא, שהקריבו אש זרה ביום חנוכת המשכן – "שלא נתכוונו רק בעט", ונמצא שקצצו בנטיעות, שאע"פ שהקטורת לעט'... אעפ"י כן כוונת המקטיר תהיה לד"פ [דו פרצופין] ביחוד שלם" (שמיני, עמ' קצה). הקטורת אכן מוקטרת לכבודה של השכינה, העטרה, מידת המלכות, אך בהקטרתה יש לכוון לייחודה השלם עם מידת התפארת. נדב ואביהוא לפי פירוש זה הקטירו את הקטורת אך ורק למידת המלכות, מבלי לייחדה עם התפארת. אילו היו מכוונים לייחוד המידות הייתה אז עולה "עד למעלה אצילות רוח חיים ורצון שפע וברכה אל הבניין כלו ביחוד שלם", אך משלא עשו זאת התנקמה בהם מידת הדין, "והרי קצצו וגרמו לרחמים להסתלק ונשארו דין, ונקמתה נקמתו". המידות פועלות מידה כנגד מידה; כאשר מקצצים בחיבור בין המידות אזי מידת הדין גדלה, כפי שקרה בחטא אדם הראשון, והיא פועלת את פעולתה.

חטא העגל

גם חטא העגל נסוב על הפרדת העט' מהתפארת. "ומעשה דור המדבר שעשו עגל, כוונתם לע' מפני שעיקר קבלתה מצד העגל והשור" (מ"ע, במדבר, עמ' רלט). לאחר שראו שמשא לא יורד מן ההר ביקשו לעבוד את השכינה, העטרה, וליצור כלי שיחזיק את ברכתה – "כי מפני שהנהגת העולם הזה על פיה, והיא קרעה להם הים והייתה מנהיג אותם, רצו לעשות צורה דוגמת כחה, למען יהיה להם מנהיג במקומה, ולהמשיך על העגל עיקר כח אשר ממנו קבלתה". וכן בפרשת כי תשא, עמ' קסז – "חטא העגל היה שקיצצו בנטיעות ורצו לעבוד רק את השכינה, העט'", ושם, עמ' קסח – "דע כי ענין העגל שעשו ישראל, היה מפני ששמו כל כונתם אל הפ' בלבד [מידת הדין] עד מקום אצילתה שהוא שור, שנא' (יחזקאל א) ופני השור מהשמאל". ריד"ע מוסיף ומסביר שהחטא היה עיקרו במחשבה, ורק מעטים חטאו גם במעשה, כלומר שהכוונה ליצור מרכז עבודה לשכינה המבוסס על מידת הדין, הקיצוץ בנטיעות, הוא עיקר החטא. מי שלא חטאו בעגל היו הלוויים, ומשום כך יכלו לעבוד במקדש, כיוון שהעבודה במקדש מיוחדת לעט' להופעת השכינה, והם לא חשודים על קיצוץ השכינה מהתפארת – "ומפני שהלויים לא חטאו לא-להי

ישראל, ולפיכך הבדילים א-להי ישראל לעבודתו, 'כי העבודה לא-להי ישראל', לעט" (כי תשא, עמ' קע).

העגלים של ירבעם

גם חטאו של ירבעם היה בהצבת שני עגלים, בדן ובאר שבע, בניסיון להסית את לב העם. מתוך עיונו בחטא העגל מפרש ריד"ע גם את חטאו של ירבעם. הוא מסביר את דרשת חז"ל במסכת ברכות לה, א, ש"כל הנהנה בעולם הזה בלא ברכה... חבר הוא לאיש משחית חבר הוא לירבעם בן נבט שהשחית ישראל לאביהם שבשמים". מדוע דווקא ירבעם מואשם בחטא של הנאה מהעולם בלא ברכה? מסביר ריד"ע:¹⁵

פני שנהנה מהעולם הזה בלא ברכה הוא גזול שפע ברכה ואצילות מן העליונים והתחתונים, כי על ידי המברך ברכה הגונה, הברכה והשפע והאצילות מתרבה בכל הספירות, ולפי שירבעם במחשבתו הרעה רצה לגזול שפע הברכה מן העליונים והתחתונים, והוא קדם בחטא זה, לכך דמו הנהנו מן העולם הזה בלא ברכה לו, כי הוא היה עיקר החטא.

כאשר האדם מברך על מאכליו, הנאותיו ומצוותיו הוא מוריד לעולם שפע עליון. ירבעם רצה לגזול את השפע, לקחת אותו בלא זכות. כיצד רצה לעשות זאת?

ופירוש הדבר היאך רצה ירבעם לגזול שפע הברכה כך הוא, דע כי בבית המקדש היו משמשות [המידות] עו"ז (עט') ות"ת, שנ' (תהלים צו) עוז ותפארת במקדשו, והוא עשה שני עגלי זהב לכוונה כנגד ג' [חסד] ופ' [דין]. אמר בלבו הואיל עוז ותפארת מקבלים מג' ופ', מה לי להתכוין לעוז ותפארת, טוב לי להתכוין לג' ופ'. והוא היה סובר במחשבתו הרעה שהואיל והיה עושה לו שני עגלי זהב לכוונה זו שאמרנו, שהיה פוטר בזה ישראל מעלות לירושלים ושיהיה זה להם במקום מקדש. ובזאת הכוונה הרעה רצה להחריב העולם כלו, כי לא הייתה נשפעת ונאצלת הברכה בעליונים ובתחתונים אלא ע"י השפעת אילו המידות.

בית המקדש גורם לייחוד שתי המידות תפארת ומלכות. זהו גם מעשה הקרבנות, כפי שמפורש במקומות רבים בספר: "הקרבת עיקרו לקרוב העט' אל הת"ת" (ויקרא, עמ' קצג), וכן בכוונת הקטורת – "כוונת המקטיר תהיה לד"פ ביחוד שלם" (שמיני, עמ' קצה). חטאו הגדול של ירבעם היה בכך שביקש לשנות את מהות עבודת המקדש, מעבודה של יחוד הקו האמצעי של עץ הספירות, התפארת והמלכות, אל

עבודה המתמקדת במידות הימנית והשמאלית, החסד והגבורה, לכן הציב את העגלים בשני קצוות הארץ. הוא רצה לגזול את שפע הברכה העובר בקו אנכי לסוג של שפע העובר בקו אופקי; להפוך את העבודה המבוססת על ייחוד מידות המשלימות זו את זה לעבודה המבוססת על חלוקה בינארית, דיכוטומית. עולם המושפע אך ורק ממידות החסד והדין אינו יכול להתקיים, אין הברכה שורה בו. אך ורק בעבודה המבוססת על מידות הקו האמצעי, המאזנות בין כל חלקי ההוויה, מסוגלת להשפיע שפע וברכה בעולם.

חטאו של משה

הסברים רבים ניתנו לחטאו של משה במי מריבה, ביניהם המחלוקת הידועה בין רמב"ם לרמב"ן. בעל מאירת עינים מסביר את חטאו של משה בדרך בה הלכנו עד כה, על בסיס דברי הרמב"ן הארוכים בהם הוא אומר כי "האמת כי העניין סוד גדול מסתרי התורה"¹⁶. לפי הסברו של ריד"ע, המביא גם מסורות קבליות אחרות, הקלקול של אהרון ומשה היה בכך שהכו בסלע פעמיים כיוון שבמכה הראשונה כיוונו להשפעה של מידת התפארת ובפעם השנייה לכבוד מידת המלכות. ההכאה הכפולה על הסלע כמו רמזה לעם שלמידת המלכות אין מספיק כח כדי לקיים את העולם, לכן צריך לצרף אליה הכאה כנגד מידת התפארת. אלא שייחוד אמיתי נעשה על ידי הכאה אחת המאחדת את שתי המידות, ושתי מכות הן בבחינת הפרדת המידות: "שנתכוונו שניהם [משה ואהרון] בהסכמה אחת להכותו פעם שנית, שח"ו הע' הייתה צריכה לשפיע הת"ת כדי להוציא המים ולא מכח עצמה, והכו כדי להמשיך אליה כח התפארת" (חוקת, עמ' רס). וכן בפרשת ואתחנן, עמ' רסח, שם ממשיך לדבר על השכינה ועל מהותה: "הע' תמיד כלולה מהגדולה [חסד] ומת"ת ומהפחד [דין], ולא הייתה צריכה בהוצאת המים מהסלע להמשכת הת"ת בה, עד שיחשוב החושב ויהרהר המהרהר שח"ו תשש הכח המצוי בה בעצמה עד שתצטרך להמשיך עליה הת"ת ואחר כך יהיה כחה שלם להוציא המים". יוצא מכך שחטאו של משה הפוך מחטא הקיצוץ בנטיעות – בעוד המקצצים מבקשים להפריד בין שתי המידות, אצל משה הבעיה הייתה צירוף עודף של אחת מהן. מידת התפארת כלולה במלכות, וההכאה פעמיים בסלע כמו הכריזה שאין בכוחה של השכינה לבדה להוציא מים מן הסלע, להשפיע שפע לעולם.

16 רמב"ן על במדבר כ, ח, ד"ה "ודברתם אל הסלע".

תפילת ערבית רשות

הזהירו המקובלים מקיצוץ בנטיעות בתפילת ערבית, כיוון שתפילת ערבית מיוחדת לספירת המלכות, ויש חשש שהמתפלל יכוון אך ורק לה, מבלי לייחד עמה את מידת התפארת – "ולא יכוין אל העט' מפני שבליילה עיקר הזמנתה, שכן היא לילה והלילה מיוחד לה, ואם יכוין אליה יראה כמקצץ כאילו ח"ו מתפלל אליה לבדה בזמנה" (בשלח, עמ' קד). לכן תפילת ערבית רשות, "מפני שבעשירית [מידת מלכות] מתנהג העולם והיא מידת לילה, וכדי שלא יצונו בה לבדה ויקבעו בלילה בה לבדה אמרו שתפילת ערבית רשות". מדוע אם כן מותר להתפלל ערבית? כיוון שתפילות שחרית ומנחה שהתפלל אדם במהלך היום מכשירות אותו לכוון נכון בתפילת ערבית, "אחר שיש מדת יום אע"פ שאנו מכונים להמשיך הברכות ממעלה למטה ולבוא דרך העט', אין לחוש בזה אחר שהוא ביום, וע"ד מדת יום באה ליסוד ומיסוד לעט'".

וכן מצוות תפילין מבטאת את היחוד הרצוי בין שתי המידות, המתבטאות בתפילין של ראש ושל יד – "וקיבלתי כי תפילה של ראש רומז לת"ת ושל יד לעט', לפיכך אמרו כל ששח בין תפילה לתפילה עבירה היא... מפני שקצץ בנטיעות שהיה לו ליחד ד"פ בהנחת תפילין והפריד בשיחתו" (בא, עמ' ק),

סיכום

ראינו במאמר כיצד קבוצה של סיפורים, ובנוסף להם גם מצוות, מבטאים צורות של שונות של רעיון מרכזי. הצורך לאחד את האידיאלים עם המעשים הינו רעיון יסודי הניצב בבסיס ההווה. ראינו את הביטוי של רעיון זה בשורה של סיפורים מקראיים, ומתוך כך גם יכולנו לעמוד על קו רעיוני המאחד את מהלך ההיסטוריה כולו; מתוך כך אנו יכולים להבין גם כי בחיינו שלנו מתבטא רעיון זה, וכי עלינו למצוא היכן וכיצד להתנהל עמו. התוצאה הסופית של מהלך ההיסטוריה תהיה יחוד שלם של מידת התפארת והמלכות, וחזרת שני המאורות למקורם השלם והמאוחד: ¹⁷

בימות המשיח שיהיה אור החמה כשבעת הימים ואור הלבנה כאור החמה, המשל שיהיה הת"ת מתעלה עד התשובה, ותבוא הברכה ושפע רצון וחיים מתשובה אל הת"ת, והעט' תהיה כאור הת"ת, שתהיה גם היא אספלקריא המאירה כאשר הייתה

17 מאירת עינים, בשלח, עמ' קכו.

קודם הקטרוג שנגנז האור ונבדל, ואז יהיה אור צח ובהיר מהשכינה על ישראל, ויהיו מושלים על כל העולם.

האר"י פיתח רעיון זה בתורתו, בה הוא מכנה סוגיה זו כיחוד זוכרא ונוקבא, זו"ן. זוכרא, המכונה גם 'זעיר אנפין', זוהי מידת התפארת, שאמורה להתייחד עם נוקבא, מידת המלכות. הראי"ה קוק ביטא גם הוא בשפתו הספרותית רעיון יסודי זה, בפרק שעורך הספר הרב הנזיר העניק לו את הכותרת "יחוד ההויה ומטרתה", והסביר כי כל מגמתנו היא לייחד שתי מידות אלה:¹⁸

האלהות העולמית, כלומר ההויה של העולמים, החיות שלהם, הקיום, המציאות, הרוחניות והעצמיות, המעדנתם, הממלאתם ישות, המעלתם תמיד ממדרגה למדרגה, הכל הוא בכלל אור מלכות, הא האחרונה של שם הויה, המתגלה בשם האדנות.

אמנם המטרה האידיאלית של הויה הכל, האורה העליונה, שבגללה ראויים כל העולמים להמצא, שהיא הרבה יותר ויותר עליונה בקודש מגופם של כל העולמים כולם, היא מדת התפארת, שכל זיום של כל העולמים תלוי רק כפי אותה המדה שהם מתעצמים עם האידיאל של הויה ועד כמה שהם מתאחדים בו, ושמתם ועונגם, פדותם וגאולתם היא רק באותו הערך שהזיווג והיחוד העדין מצוי בין תפארת ומלכות. וכל מגמתנו בכל פנותינו אי אפשר שתהיה אחרת כי אם ליחדא שמא דקוב"ה, אידיאל הכל, ושכינתיה, שהיא הכל, שבא על ידי הנועם השופע ממקור הכל, המקבל לשדו משורש מקור הכל, המתעלה עד למעלה מכל עומק של שורש ועיקר, ולפני אחד מה אתה סופר.

ומעתה נוכל להבין את המשמעות הנסתר והעמוקה הטמונה בביטוי המוזכר בכל יום עצמאות בטקס הדלקת המשואות – ולתפארת מדינת ישראל.